

नेपालभाषाया प्रसार

— काशीनाथ तमोट

१. न्ह्यखँ

नेपालभाषा नेपाल देय्या राष्ट्रियतानाप क्वातुगु स्वापु दुगु भाय् खः । श्व देश निर्माणया वाखँ श्व भाय्या खँवःखँवल्य सुलाच्वंगु दु । नेपालभाषायात न्ह्ययाकेत स्वयंगु धयागु नेपालया राष्ट्रियतायात व्वलंकेगु थें हे खः । तर थौं श्व भाय्यात थः हे नेवाःतय्सं त्वःतुत्वःतु वनाच्वंगु दु । श्व त्वःतावंगु ल्याः तस्सकं ग्यानापुसे च्वं । नेपालय् नेपालभाषाभाषी ४३ प्रतिशत शहरय् च्वनी । नेपालभाषा शहरया भाय् थें खनेदु । थुकिया तुलनाय् नेपाली भाषा न्ह्यदुगं म्हो शहरया भाय् खः । श्व भाय् लहाइपि ६ प्रतिशत जक शहरय् च्वनी । (स्वया-दिसें लिउँसा १) शहरया भाय् जूगुलि नेपालभाषां राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय शहरी सभ्यतानाप थाकूगु प्रतिस्पर्धा याय्माल । थौं नेपालभाषा “बलाम्ह म्वाइगु” (Survival of the fittest) क्वलय् बःमलानाः बुनाः थःत तंका वनाच्वंगु दु ।

नेपाल निगू तःतःधंगु देय् चीन व भारतया दथुइ च्वनाः नं भौगोलिक रूपं जक मखु सांस्कृतिक रूपं नं स्वतन्त्र पहिचान (Identity) ज्वनाः म्वानाच्वंगु दु । निगुलि देय्या बाबांलाःगु सभ्यता थःके दुबिकाः नेपालं चीधं जुयाः नं थःगु ‘पन’ यात ल्यंकूगु दु । श्व ‘नेपालपन’ धार्थे धाय्गु खःसा इतिहासं नेपालभाषाय् मालेमाःगु दु । नेपाल देय्या ऐतिहासिक अस्तित्व क्रम ई. पू. १० शदीपाखे गोपाल जुजुपिनि पाले जुल । थुकिया विस्तार लिच्छवि इलय् जुल । नेपाल-भाषाया जन्म न्हापा थीथी व व्यागलं व्यागलं म्हुतुइ म्हुतुइ जक थाना च्वंगुली ईशवी गुंगु शदी नेपाल संवत्या शुरूआत नापनापं जुल धाःसां ज्यू । चीन-सँय् भाषा खलकय् नेपालभाषा चीन, सँय्, बर्मा धुंकाः ऐतिहासिक अभिलेख दुगु प्यंगुगु भाय् खः । मल्ल कालय् राष्ट्रभाषाया ज्या याइगु नेपालभाषाया नेपालया ऐतिहासिक राष्ट्रिय स्वापु थीथी जःलाखःला राष्ट्रिय भाषानाप तःकेहेंया सम्बन्ध नं दु । गथेः— चीन (व सँय्) भाय्, बर्मा भाय्, भूटान (जोखा) भाय्, मंगोलिया भाय्, भारतीय प्रान्तीय भाय् मणिपुरी, नागा व मिजोरम भाय्नाप नेपालभाषाया सहजातीय स्वापु दु । तर थपाय्सकं महत्त्वपूर्ण भाय् थौं स्वनिगल्य् लिकुना च्वथें च्वं ।

२. प्रसारया ऐतिहासिक प्रसंग

नेपालभाषाया न्यूना(प्रसार)या स्वापु नेपाल देय्या विस्तारनाप नं दु । उकि थन नेपालया विस्तारया खँ कुलेमाःगु दु । इतिहासकारतय्सं लिच्छवि इलय् (ई. ४६४-८७९) नेपालया विस्तार थौंकन्ह्यति हे दुगु खँ कनेगु याः । थुनिया मू वः भारतीय जुजु समुद्रगुप्त (अ. ई. ३३५-३७५) या राजकवि हरिषेण च्वःगु प्रयाग अभिलेखय् २२ गु ऋवलय् प्रत्यन्त (सीमानाया) देय्या नां कनेगु ऋवलय् कामरूप (आसाम) व कर्तृपुर (कुमाउँ) या दथुइ 'नेपाल' या नां न्हयनातःगु खः । लिपा ध्व विशाल नेपालया दुने ने. सं. २१७ पाखे जुजु नान्यदेवं सिमरावन-गढ लाय्कू दय्काः मधेसय् द्वय (तिरहुती) देय् नीस्वत, अले ने. सं. २००-२३० पाखे कर्णाली प्रदेशय् जुम्लाय् जुजु नागराजं सिजाय् लाय्कू दय्काः खस देय् दय्कल धँगु नं इमि धापू दु । थकु जुजुया इलय् ने. सं. ११९-३२१ दुने नेपाल-मण्डलया दुने गण्डीगुल्म (गुल्मी), जि(चो)द्वेसु, उदयपुर, लम्जुङ, मग्वर (मगरात), पन्नग, धवलस्रोतपुर, पञ्चावत धँगु विषय (जिल्ला) वा ताता-पाःगु मू थाय् दुगु खँ धाःसा यच्चुकु सी दु । ध्व थाय् अबले वृहत् नेवाः राज्य दुने लाःगु धाःसां ज्यू ।

नेवाः तय् विस्तारया ऋवलय् थन ने. सं. ७००-८०० पाखे स्वनिगल नेपाःया थीथी जिल्लाय् न्यंगु खँ लुप्तकेवह जू । मल्लकालया ऐतिहासिक स्वापू व थाय्थासय् लुगवःगु नेपालभाषाया अभिलेखकथं नेवाःत मल्लकालय् ववय्-बिया जिल्लाय् वंगु व अन च्वंगु सी दु । गथेः-

पूर्व (वंता)

- १) दोलखा (५०० पाखे)
- २) सिन्धुपाल्चोक (चौतारा)
- ३) काभ्रे (भ्वैत, धौद्वयः,
लिच्छवि इलय्)

पश्चिम (योता)

- १) नुवाकोट (५०० पाखे)
- २) गोरखा
- ३) पाल्पा (तानसेन)
- ४) कास्की (पोखरा)
- ५) गुल्मी
- ६) प्यूठान
- ७) लम्जुङ
- ८) बाग्लुङ

थुगु इलय् देशं पिने सँदेशय् नं नेवाःतय् विस्तार जूगु खः ।

जुजु पृथ्वीनारायण शाह थौया नेपाल तःधकैगु ज्या छुइ धुनेवं छपुचः
 नेवाः इशाईतय्त पितिना ख्वःगुलि भारतया बेतियाया चुहारी नेवाःगां दःवन ।
 लिपा बहादुर शाह-रणबहादुर शाहया इलय् थौया नेपाल थौकन्हय्या रूप्य
 ब्वलने धुंकाः प्रशासनिक ज्याखँय् व मेमेगु विशेष ज्याय् थाय्थासय् नेवाःत
 न्यनावन । ख्व हे ऊवल्य ने. सं. १३५ पाखे भोजपुर टक्सार, १३८ पाखे जुम्ला,
 १८२ पाखे चैनपुर (संखुवासभा) नेवाःत वंगु व अन च्वंगु सीदु । शाह-राणा-
 कालय् न्यनावंगु नेवाःत जिल्ला थथे खने दु । गथेः—

पूर्व	पश्चिम
१) भोजपुर (टक्सार)	१) डोटी (सिलगढी)
२) धनकुटा	२) तनहुँ (वन्दिपुर)
३) संखुवासभा (चैनपुर)	३) जुम्ला
४) सुनसरी (धरान)	
५) ओखलढुंगा	
६) तेह्रथुम	
७) सप्तरी (राजविराज)	

१०७१ (२००७) या प्रजातन्त्र लिपा हाकनं नेवाःतय् विस्तार जुल ।
 शाह-राणाकालय् राजविराज छथाय् जक मधेस (तराइ) क्षेत्रय् नेवाःत च्वं
 वंगुली प्रजातन्त्र लिपा मधेस क्षेत्रय् अण्णो न्यनावन । आः नेवाःतय् गतिविधि
 केन्द्र स्वनिगः धुंकाः मधेस जू वना च्वंगु दु, पर्वत क्षेत्र गौण जुजु वनाच्वंगु दु ।
 नेवाःत न्यनावंगु मधेस क्षेत्र थथे खः । गथेः—

१) मकवानपुर (हेटौडा)	२) पर्सा (वीरगंज)
३) चितवन (भरतपुर)	४) मोरङ (विराटनगर)
५) रुपन्देही (बुटवल)	६) सुनसरी (धरान)
७) रौतहट (गौर)	८) कपिलवस्तु (तौलिहवा)

च्वय् न्हयथना धलक नेवाःत मल्लकालय् खासयानाः पश्चिमपाखे; शाह-
 राणाकालय् पूर्वपाखे पर्वत क्षेत्रय् न्यनावंगु व प्रजातन्त्रलिपा मधेस क्षेत्रय्
 तव्यानावंगु सी दु ।

३. सञ्चार माध्यमय् नेपालभाषा

सञ्चार जनसम्पर्कमा छगू माध्यम खः । सञ्चार धाय्वं मुख्य यानाः

पत्रपत्रिका, रेडियो व टेलिभिजन थुङ् । नेपालभाषाय् धार्मिक-साहित्यिक पत्रिका ने. सं. १०४५-५० स बुद्धधर्म (१०४५-४६) व बुद्धधर्म व नेपालभाषा (१०४७-५०) पत्रिका न्हापां पिदंगु खः । थ्व भारतं पिहां वःगु खः । नेपालय् दुने १०७१ प्रजातन्त्र लिपा साहित्यिक पत्रिका पिदन । पासा (१०७३-७५) बाछिपति बछि बुखँपौया ज्या यात । १०७५ यलागा पारु नेपालभाषा पत्रिका न्हिपी पिदंसेलि तिति नेपालभाषा धाथे बुखँपौया स्तरय् थहाँ वन । थौं विश्वभूमि (न्हिपी), इनाप (वाःपौ), राजमति (वाःपौ) पत्रिकां नेपालभाषाया प्रचार-प्रसारय् तःधंगु ल्हाः तयाच्वंगु दु ।

नेपालभाषाया बुखँपौ यँ व यलय् सीमित जुयाच्वंगु दु । थ्व खास यानाः स्वनिगलय् लिकुनाच्वंगु दु । इनाप वाःपौ छगुलि छुं भचा थःगु प्रसारया ख्यः तव्याके फुगु दु । नेवाःतय्के राष्ट्रिय मंका भावनाया अभाव बुखँपौ सीमित जुयाच्वंगु खः । साहित्यिक पी छुं भचा तव्याय्त् स्वःगु दु । तर थ्व स्थानीय व व्यक्तिगत थें खने दयाच्वंगु दु । थुनियात थःथःगु थाय्था जिल्ला स्तरीय मंका पी यायबहू जू । गथेः—

१. यँ- क्षी (१०७८ तिसै) - न्हापां पिकाक-नेपालभाषा विकास मण्डल
२. यल- ज्वलान्हाय्क (१०८७-) - साहित्यया मूलुखा
३. खप- ह्याउँबाला (१०९२-) - विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुथि

४. पर्सा (वीरगंज)- नेपालभाषा खलः बुलेटिन (११००-)-नेपालभाषा खलः

५. पाल्पा (तानसेन) - वयब (११०२-)- चैतन्यप्रकाश प्रधान
६. मकवानपुर (हेटौडा) - मिला (११०३-) नेपालभाषा खलः
७. नुवाकोट- (त्रिशुली) - सिलु (११०३-)- श्री एस पब्लिकेशन
८. काभ्रे (धुव्रे) - भित्तुना (११०५-) - वाङ्छो खलः

थ्व ऊवलय् क्वय्बिया स्थानीय पत्रिकाया नं थःगु हे थाय् दु ।

थिमि, खप- नुगः (१०९८-१०९९) - न्हूजः खलः

थि (११०९-)- थि पिथना गुथि

बोडे, खप- बुलुमि (११००-)- बुलुमि परिवार

सक्व, यँ- सक्वपौ (११००-)- उग्र सफूकुथि

ग्वाहालि (११०५-)- ग्वाहालि पिथना

किपू, यँ- प्याकि (११०५-)- प्याकि पुचः

नेपालय रेडियो स्टेशनया नीस्वनेज्या १०६७ चिकुला राणा प्रधानमन्त्री पय शमशेर निगुगु विश्वयुद्धय अंग्रेजतयत गुहालि याः वंगु नेपाली फौज लिहाँ वःवले ज्वनावःगु रेडियो ट्रान्समिटर सेट जूगु खः । थुकिया प्रसारण “विजुली घर” जूगु खः । थव लिपा चालु मजुल । थवयां लिपा १०७१ थिलाथ्व ४ बुधवार खुन्हु विराटनगरय जूट मिलसय मुक्ति सेनाया प्रधान कार्यालयय “प्रजातन्त्र नेपाल रेडियो स्टेशन” नीस्वंगु खः । थुकिया लच्छि लिपा पोहेलाथ्व ११ बिहीवार नेपालभाषां न रेडियो समाचार प्रसारण जूगु खः । थव न्ह्यानावं वनाचवंगुली १०८५ चौलाथ्व १२ मंगलवारनिसें पञ्चायती सरकारं नेपालभाषा व हिन्दी प्रसारण लिंकाळ । रेडियो नेपालया थव नेपालभाषां प्रसारण पाय्छि नीन्यादं व निलात्या लिपा हाकन १११० दिल्लाथ्व ७ खुन्हुनिसें न्हूगु बहुदलया अन्तरिम सरकारं पुनःप्रसारण यात । पञ्चायत कालय नेपालभाषाया रेडियो प्रसारण बन्द जुयाचवंगु इलय श्रीलङ्का रेडियोया विदेश विभागं ११०३ बछलागा १५ शनिवार निसें नेपालभाषायात थाय् ब्यूगु खँ थन लुमकेवह जू । थव फुक प्रसारण नेपालभाषां प्रसारणया ज्याय् च्वछाय्वहगु ज्या याःगु दु ।

सञ्चारया छगू माध्यम टेलिभिजनय मुक नेपालभाषाया ज्याकुवः आः तक मतःनि । १११० निसें तःगु थोथो भाय्था छगू ज्याकुवः ‘फुलवारी’ सघाःसा नेपालभाषाया मे वा प्याखं वाःवापतिक नेपाल टेलिभिजनं प्रायः प्रसारण याः ।

राणाकालय नेपालभाषां आकाशवाणी वा टेलिफोन, टंक कलय न्ववाय्त अघोषित बन्देज तःगु खँ न्यनेदु । प्रजातन्त्रलिपा व आः थव बन्देज मन्त ।

युद्धया इलय नेपालभाषां पौ च्वय्गु चलन जूगु ऐतिहासिक घटना इतिहासविदपिनि दथुइ इलय्ब्यलय न्यनेदु । थथे अंग्रेज-नेपाल युद्धय नेपालीतयसं यः जुजु वा सरकारयात अंग्रेजतयसं मसीकेत नेपालभाषां पौ छवया हइगु खँ न्यनेदु । थोँकन्हय हुलाक व्यवस्थाय खामय औपचारिक ठेगाना बीमाःसां दुने पौ न्ह्यागु भाषां च्वःसां ज्यू ।

४. मंका नेवाः खलः

नेवाःतय छगू मंका राष्ट्रिय खलः मदुगु तस्सकं दुःखया खँ खः । राणा कालय थव सम्भव हे मजुल । प्रजातन्त्रलिपा नेपालभाषाया मू मू संस्थां थुकिया क्षतिपूर्ति याय्त स्वल । पञ्चायत कालय छत्री छपं जुइ हे ग्यात । आः थुकिया संभावना दयावया चवंगु दु । मङ्खा नेवाः खलः धाय्वं नेवाःतय फुक पक्षया छगू सङ्गठित संस्था खः । थुकी संस्कृति, कला व वाङ्मय स्वतां पक्ष दुथ्याइ ।

आतक जुया च्वंगु कुतः स्थानीय व ब्यागल ब्यागल पहयागु खनेदु । फुक नेवाः संस्थायात स्वाङ्गु मंका संस्थाया म्होति जुया च्वंगु दु ।

नेवाःतय् ध्यान नेपालभाषा न्ह्याकेगु खँय् वंगु दु । नेवाः संस्कृति परम्पराकथं न्ह्यानावना हे च्वंगु दु । नेवाः कलायात राष्ट्र हे राष्ट्रिय कला नालाकाःगुलि नेवाःतय्सं थुकी अप्पो च्यूता तया मच्चं ।

नेपालभाषाया न्हापांगु संस्था धर्मादित्य धर्माचार्यजुं कलकत्ताय ने. सं. १०४६ श्रीपञ्चमी खुन्हु नीस्वंगु नेपालभाषा साहित्य मण्डल खः । धर्मोदय सभा (१०६५) बौद्धधर्म व नेपालभाषाया निम्ति ज्या यात । श्वयां लिपा च्वसापासा (१०७०) कलकत्ताय प्रेमबहादुर कंसकारजुं नीस्वनादिल । थुकि १०७१-१०८१ दँय् प्रजातान्त्रिक ढङ्गं आपालं जन सहभागिताया वः कयाः महत्त्वपूर्ण ज्या यात । १०८१ (२०१७) या परिवर्तन लिपा पञ्चायतकालय् न्हापां छकः जक त्यज्या जुयालि लिपा दांभरिया व्यक्तिगत सद्विचारानुसार सञ्चालन जुयावं वन । आतक थुकि व्यक्तिगतकरण जुइगु पाखें मुक्त जुइमफुनि । च्वसापासा ११०३ निसै आतक च्यादँया दुने थःगु आयोजनाय् प्यंगू संस्था दप्काः उकियापाखें टोयोटा फाउण्डेशन, जापानपाखें अनुदान मुहालिकथं नगद व जिन्सी थ्यंमथ्यं छगू करोड तका काय्त सफल जुल, तर जन गतिविधि श्व तापाना वन । श्व ऐतिहासिक संस्थाया व्यक्तिगतकरण जूगुया छगू दसु श्रेष्ठ सिरपा काःगु पाण्डुलिपि सफू भेपिस छापे मयाःसा च्वसापासा यम्हं हे पिकाय्गु नियम दःसां भाजु पूर्णबहादुर वैद्यया ११०१ य निवन्धद् श्रेष्ठ सिरपा काःगु सफू आतक पिकाय्गु च्यूताः मतः, तर दांभरि थःगु सफू धाःसा पीदँ न्होया सम्पादकीय मुनाः नं पिकाय् ज्ञा याःगु दु । (स्वयादिसैः प्रेमबहादुर कसा- धर्मोदय 'जि' । यैः च्वसापासा, ११०८)

नेपालभाषाभाषीया सार्वजनिक संस्थाकथं ब्वलंकेगु खःसा च्वसापासा मंका नेवाः राष्ट्रिय खलः कथं ब्वलंके फँगु ऐतिहासिक संस्था खः ।

नेपालभाषाय् भेगु न्हयथनेबहगु संस्था चित्तधर 'हृदय' जुया सक्रियताय् नीस्वंगु यँया नेपालभाषा परिषद् (१०७१) खः । श्व नेपालभाषाया भाषाप्रेमी व भाषानुरागीपिनि फुकुबले फुकुगु ज्या यानावं वनीगु साहित्यिक संस्था खः । थुकि नेवाः एकताया निम्ति उदार जुयाः ज्या याय्फु । श्व हे कुवलय् प्रजातन्त्र लिपा खवपय् सूर्यबहादुर पिवाःजुया सक्रियताय् नेपाल साहित्य मन्दिर (१०७३) नीस्वंगु खः ।

पञ्चायत शासनया शुद्ध खवप्य विराट नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन गुधि (१०८२) नीस्वन व देय्दसं मोहनि काः साहित्य सम्मेलन याय्गु यात । लिपा नेपालभाषा साहित्य तःमुञ्ज्या नं दत । थुपि नामं नेपालभाषाया साहित्यिक संस्था खःसां ज्यां वच्छि प्रगतिशील राजनैतिक संस्था खनेदु ।

१०९९ (२०३६) या जनमत त्यज्याया घोषणां देशय् छगू न्हंगु लबु हल । थ्व हे ग्वल्य नेवाःतय् दथुइ छगू मंका खलः माःगु विशेष अनुभूति जुल । यँया त्वाःत्वाः देय्देय्छिया थीथी खलःतय् दथुइ महलह जुयाः १०९९ गुंलागा ३ खुन्हु यँया नेपालभाषा मंका खलः स्वन । थुकि ११०० कछलागा १३ खुन्हु यल, खवप व थिमी नं मंका खलः स्वनेगु ज्या यात, तर यलय् जक थ्व न्ह्याना-वन, खवप व थिमी निष्क्रिय जुल । थुकिया लबु हाकुगुं पुला वन । स्वनिगलय् मंका खलः खास यानाः भाषाया निम्ति सनेगु याःसा, मोफसलय् थीथी खलकं खास यानाः संस्कृतिया निम्ति सनिगु खः । वीरगञ्जय् ११०० चौलागा ५ खुन्हु नेपालभाषा खलः स्वन । थ्व खलकं स्वनिगःया मंका खलकं स्वयां बांलाक नेवाः एकताया निम्ति ज्या यात । थुकिया निम्ति वीरगञ्जया भाजु सत्यनारायण मानन्धरजं न्हचलुवाया ज्या याना दिल । थ्व हे खलःया नकलकथं थ्व हे नामं मकवानपुर (हेटौडा), काभ्रे (भुवैत) स नं खलः स्वन । मोरङ (विराटनगर)य् की पुचः दत, नुवाकोट (त्रिशूली)स नेपालभाषा पुचः नीस्वन । पाल्पा (तान्सेन)य् चवसापासा (पाल्पाकचा), व पासा पुचः खलकं नेपालभाषाया ज्याखँ इलय्बयल्य याः । थाय्थाय्पा नेवाः समाजं मृत्यु समाज, आदि थीथी नामं नं सांस्कृतिक ज्याखँ यानाच्वंगु दु । इमिसं भाषाय् खास च्युताः मतः । भाषाय् च्युताः तइगु स्वनिगःया स्थानीय खलःतय्सं नं च्वछाय्बहगु ज्या यानाच्वंगु दु । गथेः - थिमिया न्हयज्या खलः, सक्वया नेपालभाषा साहित्य मुञ्ज्या खलः, बलम्बुया नेपालभाषा सांस्कृतिक खलः, आदि नेपालभाषाया ज्याखँ इलय्बयल्य याय्गु याः ।

थौं दक्वं नेवाः खलःयात स्वाइगु हगू मंका राष्ट्रिय नेवाः खलः माःगु दु । थौं नेपालभाषा मंका खलःया सीमित चाकलं पिने नेवाः मंका खलः माला-च्वंगु दु, गुकि नेवाःतय् संस्कृति, वाङ्मय, कला स्वतां पक्षया विकामय् च्युताः तइ । आः स्थानीय नगरया नामं मखु जिल्लाया नामं खलःया नां छुइमाः व जिल्लाछिया नेवाःतय् स्वायत्त स्वय्माः । जिल्लाया दुने स्थानीय खलः स्वनेगु याय्माः ।

नेवाःतय् मू बाय् हाकुगुं खः । हाकुगुं दुने नेवाःत ६० प्रतिशत दु, ल्यं ४०

प्रतिशत मोफसलमध्ये २४ प्रतिशत पर्वतयू व १६ प्रतिशत मधेसयू चवनी । नेवाःतयू क्षेत्रीयता वागमती अञ्चल खः । थन नेवाःत ७१ प्रतिशत चवनी । निगूगु थायू ८ प्रतिशत चवनीगु नारायणी अञ्चल खः । स्वंगूगु ५ प्रतिशत दुगु गण्डकी अञ्चल खः । जिरुलाकथं नेवाःत ययू २८ प्रतिशत, छवपयू १८ प्रतिशत, यलयू १५ प्रतिशत, काभ्रे ६ प्रतिशत व मकवानपुरयू ३ प्रतिशत दु (लितेसा २ स्वयादिसँ) ।

स्वनिगःया नेपालभाषाया थीथी खलकं सिद्धिदास अमात्य (१८७-१०५०) धाःगु धकाः भाषा स्वाःसा जाति म्वाइ ध्रैगु नारा वीगु याः । सिद्धिदास महाजुं थ्व गबले छु प्रसङ्गयू धाःगु खः लुइके मफुति । भाषाया नारा मंका खलःया न्ह्यलुवापिसं नं वीगु याः । थुकियान माणिकलाल श्रेष्ठ, आदि नेवाः वामपन्थी बुद्धिजीवीपिसं बारबार वकालत याताः न्ह्याकाचवंगु दु (स्वयादिसँ:- “नेवाःतयू एकताया आधार भाषा खः”, ह्याउंवाला, १९०४, पौ २५-२७) । थ्व नारां स्वनिगःया नेवाःतयूत छस्वाः यायूफै तर नेवाःतयूत राष्ट्रिय एकतायू स्वायूफैमखुत । छायाधाःसा थीं बर्छि अप्पो नेवाःतयूमं थःगु भायू त्वःते धुकल । इपि आः खयू (नेपाली) भाषाभाषी जुइधुकल इमित छस्वाः यायूगु उपाय आः सांस्कृतिक एकता जक दनी । आः “भाषा स्वाःसा जाति म्वाइ” या नारा मखु “नेवाः संस्कृति नेपाःया मू संस्कृति” या नारा बी माः थें ताः । आः नेवाःतयूत स्वायूत नेपालभाषा माध्यमं मगायधुकल, इमित स्वायूत आः राष्ट्रभाषायाम लैपुं नेवाः संस्कृति व नेपालभाषाया पुनरुत्थान यायूमाले धुकल । धार्थे धायूगु खःसा नेवाःतयू मूल व न्हापांगु आधार नेवाः संस्कृति खः, गुगु नेपाःया निद्वः देया ऐतिहासिक विकास क्रमयू ब्वलंगु नेपाःया मू संस्कृति खः । नेपालभाषा निगूगु जक एकताया आधार खः । स्वनिगःया नेवाःतयूमं नेवाः एकताया आधार नेपालभाषा खः धकाः सीमित जुयाचवन धाःसा नारायणी अञ्चल न्ह्योने वयाः नेवाःतयूत सांस्कृतिक राष्ट्रिय एकतायू याकनं हे हनेत न्ह्यलुइ माले धुकल । वंगु हिदेया दुने वीरगञ्जया भाजु सत्यनारायण मानन्धरजुपिसं थ्व ज्या छुइ नं धुकूगु दु ।

५. नेवाः जाति व भाषा

नेपाःया जनसंख्याया ल्याखयू नेपालभाषाया ल्याः पायूछि मजू ध्रैगु व्यापक जन धारणा दु । नेपालभाषाभाषी कन् कन् म्हो जुयावनाचवंगु दु । थ्व म्हो जूगु प्रतिशत थथे खनेदुः—

जनगणना दँ

नेवाः भाषा प्रतिशत

म्हो प्रतिशत

१०७२।७४

४.६५

०.००

१०८१

४.०१

०.६४

१०९१

३.९४

०.०७

११०१

२.९९

०.९५

थ्व म्हो जुयावनाचवंगु प्रतिशतया बिचाः यायबले १०७२।७४ या दँय् नेवाः भाषाय् (४.६५ प्रतिशत) ०.८५ प्रतिशत तनधाःसा कीसं अवलेया नेवाः जाति ५.५० प्रतिशत दँगु अनुमान यायफु । भाषाभाषी म्हो जूसां जाति ला नेपाःया जनसंख्या दरकथं हे वृद्धि जुल जुइ धकाः अःपुक हे अनुमान यायफु । थुकथं ल्याख्यायबले फिदँय् फिदँय् नेपालभाषा त्वःताः वपि नेवाःतय् ल्याः थथे खनेदइ । गथेः—

जनगणना दँ	नेवाः जाति	नेवाः भाषी	त्वःतूपिति ल्याः
१०७२।७४	* ४,५२,९२९	३,८३,१८४	* ६९,७४५
१०८१	* ५,१७,७१४	३,७७,७२७	* १,३९,९८७
१०९१	* ६,१९,७२२	४,५४,९७९	* १,६४,७४३
११०१	* ७,६२,७३६	४,४८,७४६	* ३,१३,९९०
११११	* ९,३८,७५४	?	?

(लितँसा ४ स्वयादिसँ)

नेवाः जाति व भाषाया थ्व पाःगु ल्याखं सी दु, नेवाः जाति थौंकन्ह्य करीब १० लख दु तर नेपालभाषाभाषी करीब ४ लख जक दु, नेवाःतय्सं ४० दँया दुने ६ लख अर्थात् ६० प्रतिशत भाय् त्वःतल । थ्व तथ्यांक पत्याः यायबह मजू, तर यदि थ्व खतधाःसा तस्सकं दुर्भाग्यपूर्ण खः । न्ह्यसः दं वइ— छु नेवाः-तय्सं थःगु भाय् हाकनं उत्थान याय् मफैला ? थ्व खँ नेपाःया राजनैतिक, सांस्कृतिक वा भाषिक नीतिया आधारय् व नेवाःतय् मंका राष्ट्रिय नीतिया आधारय् बः काइ । आः थर्थे नेवाःतय् राष्ट्रिय संस्था नं मदु, नीति नं मदु ।

६. प्रसारय् पङ्गल

नेपालभाषाया प्रसारय् थिथी पंगल दु । दक्कसिबय् तःधंगु पंगल यँमि व स्वनिगःमितय् उच्चताबोध (superiority complex) खः । थन क्वपिसं पिने

चर्चित कवच भाःपी । थःहं ह्लाइगु भाय् तःधं मेपिसं ह्लाइगु भासय् 'भाय्वः'
धाय्गु स्वनिगःमितय् स्वभाव दु । इमिसं हाकुगुं पिनेया नेवाःतय् गाम्बः,
गुनेवाः धाइ । थ्व उच्चताबोधया गथियात फ्यनेगु तस्सकं आवश्यक जुयाच्चंगु
 दु । थ्व हे गथि क्वचिनाः यँमि वा स्वनिगःमितय्सं नेवाः एकीकरणया ज्यायाय्
 मफत । इतिहासं यँदेय्यात तःदँ तक लाय्क दय्कगुलि नं यँमितय्के तःधंछु
ब्वलंगु खः । यँमितय्के नेवाः समानताया भावना ब्वलनधाःसा नेपालभाषाया
प्रसारय् आपालं गुहालि जू वनी ।

थीथी नेवाः खलःमध्ये नेपालभाषा मंका खलः, यँ वामपन्थी राजनैतिक
मञ्च जुइगुपाखें अलग जुयाः नेवाः जातिया उत्थानय् संलग्न जुलधा सा नेवाः
जाति व भाषाय् तःधंगु ह्युपा ह्यफु । थुकिया राजनैतिक स्वरूप रेडियो व
 टेलिभिजनय् नेपालभाषाया ज्याऊवः त गु वा तय्गु खँय् खनेदत । तीन्यादँया
संघर्ष लिपा बहुदलीय सरकारं नेपालभाषाया बुखँ हाकनं प्रसारण यात । थुकी
 यँया नेपालभाषाया मंका खलकं विरोध यात । ("मझका खलःया विरोध",
 इनाप, द : २६।१९९० दिलाथ्व १२, पौ १ व ८) विरोधया कारण खः मंका खलः
 राजनैतिक सिद्धान्त— "खय् भाय्यात यँ मेमेगु भाय्यात नं उति ग्यंक ई व थाय्
 सरकारी सञ्चार माध्यमं बीमाः ।" थ्व समानताया नारां नेपालभाषायान
 आपालं नोकान जुयाच्चंगु दु । जिगु विचारय् नेपालभाषाभाषी समानताया मखु
 "उचित स्थान" या सः तय्माः । गुगुं नं भाषायात राष्ट्रभाषाया तर्गि तक वनेगु
 लैपु चालेमाः तर थःथःगु भाषाया योग्यताकथं उकियात सरकारं मान्यता बीमाः ।
 फुक भाषायान समान मान्यता बीमा धाय्गु व थाय् बीमज्य धाय्गु छता हे खँ
 खः । नेपालभाषा नेपालया निगूगु राष्ट्रिय महत्त्वया भाषा खः । सरकारं थुकियात
 मचाय्क थथे हे मान्यता व्युव्यं बनाच्चंगु दु, तर मंका खलः, यँनं थःगु हे तुति
 सालाच्चंगु दु । थुकिया दसु मेगं दु— "नेपाल टेलिभिजन मझका खलः यात
 औपचारिक रूपं नेवाः भासं लय् प्यकः बीगु ल्याखं पौ बियाहःगु खँ सी दुगु दु ।"
 (विश्वभूमि, १९९० दिलाथ्व ६ बिहीवार, पौ ४) तर मंका खलकं मेमेगु
 भाषाय् न ज्याऊव बीगु ग्यारेटी मवीकं नेपालभाषा मत्तय्क ख्याच्चः बिल । थ्व
 खँ मंका खलःया नाय पद्मस्तन तृत्ताधरजुं मार्वाजनिक सभाय् बराबर धयादी ।
 मझका खलःया थ्व सः भाजु 'आर' "नेटेय् नेपालभाषा" च्वसुइ थ्वय्का दीगु दु ।
 गथेः— "खः, टिमिइ नेपालभाषाया कार्यक्रम वयेत्यंगु दु— अँथे छइगु वालय् छक्कः,
 वनं नीगु मिनेट, छाय् नेटें नेपाःया मेमेगु भासं नं कार्यक्रम बीपाखे मस्वःगु ?"

(इमाप, १११० दिवलाथ्व ५, पी ७) थुकथं टेलिभिजनय् नेपालभाषाया कार्यक्रम वये न्ह्यो हे आलोचना याना: गर्भपतन यानाविल । आ: गवले हाकनं प्वाथय् दे धाय्मफुनि । थुकथं नेपालभाषा खलकय् राजनीति दुर्हा वना: नेपालभाषा सु गुणिनि माध्यम जुयाचवंगु दु, उकिया पाखें मुक्त जुया: जातीय स्वार्थ व राष्ट्रिय सन्दर्भय् ज्या यातधा:सा नेपालभाषाय् आपालं ज्या जुइफु । मंका खल:या राज-नैतिक व भाषिक द्वैध चरित्र खने द:सां थुकि वंगु दशकय् या:गु नेवा एकताया भावनाया ज्याखें धा:सा च्वछाय्बह जू ।

हाकनं मंका खल:या हे खँ बइ । थुकि गुगुं नं भाय्यात 'राष्ट्रभाषा' धाय्दै मखुगु खँय् व: वी । (थ्व नं छयी वामपन्थी राजनीति ख: ।) थुकि याना: राष्ट्रभाषावादी व नेपाभीभाषाभाषीया दथुइ वैमनस्य ब्वलंका ध्युगु दु । जि स्वये- नेपालीयात राष्ट्रभाषा नाला: नेपा:या थौंया परिस्थिती छुं स्यं थें मच्चं । थ: नं राष्ट्रभाषाया तगिनय् थ्यनेत विशेष कुत: कीसं यानावं वनेमा: व थ: योग्य व समर्थ जुइत स्वय्मा: । छुं भाषा राष्ट्रभाषा जुइवं उकि नेमेगु भाषाया विकासय् बाधा मव्युसा कपा: स्याके मा:गु छुं खँ दु थें मच्चं ।

नेपालभाषाया प्रसारय् छगु पंगल नेपालभाषा नांया दुशयह नं छता ख: । स्वनिग:मि नेवा:तय् छगु क्वातुगु धारणा दु- नेपालभाषायात नेपालभाषाभाषी इतरपिसं नं नेपालभाषा हे धाय्मा वा नेवारभाषा तक धाय्ज्यु । 'नेवारी' धाल कि इमि पालितलनिसे तं पिहां व: । थ्व धारणाया पुगा प्युपि नेपालभाषाया न्ह्यलुवा महारथीपि ख:- धर्मादित्य धर्माचार्य (१०२२-१०८३) व चित्तधर 'हृदय' (१०२६-११०२) । स्वनिग:मिपिसं 'नेवारी' खँग्वलय् हेयभाव राणाकालनिसे हे खनाचवंगु दु । वास्तवय् थुकी छुं क्वह्यंगु भाव मदु । थ्व नेपालीभाषाया नेवा:-तय्सं याइगु ज्याखें वा भाषायात थ्वीकेत छ्यलीगु इमिगु सामान्य व्याकरणगत खँग्व: ख: । नेपालभाषायात नेवारी धाल धका: वैमनस्य भाव पिकया च्वनेगु थ:गु तमं थ:त हे स्यंकेगु ख: । प्राचीन गौरवया निम्ति नेपालभाषाभाषी नेपालभाषा धयावं वनेमा: । तर मेपिसं छुं धाल धका: कपा: स्याका च्वनेगु बांलागु खँ मखु । अंग्रेजी व नेपालीभाषाभाषी नेवारी धा:थें जर्मनतय्सं नेवारिश्चे व जापानीतय्सं नेवार धाइगु खँय् त्वा: वना: मह मजू । स्वनिग मिपिसं नेपालभाषा नांया बट्टरता त्व:तलधा:सा थीथी भाषाभाषीया दथुइ सद्भावना ब्वलनी, गुकि नेपालभाषाया प्रसारय् गुहालि जू वनी । नेपालभाषा इतरतय् दथुइ नेपालभाषा न्यकेत थ्व पूर्वग्रह पंगल जुयाचवंगु दु । नेपालया राष्ट्रियता क्वातुकेत नेपालभाषायात नेपालया निगुगु राष्ट्रभाषाकथं ब्वलंके मा:गु दु ।

७. लिखँ

नेपालभाषाया प्रचार-प्रसारया निम्ति थौं छगू राष्ट्रिय खलः स्वनेमाःगु दु । व खलः सत्यमोहन जोशीजुं प्रस्ताव न्हयथनादीर्थे नेपालभाषा एकेडेमी नं जुइफु (नेपाल, थय्ल्याः ५७/१९९१ हेमन्त, पौ ३७-४०) अथवा च्वसापासा वा नेपालभाषा परिषदयात राष्ट्रिय खलः कथं ब्वलङ्काः नं जुइफु, अथवा न्हूगु राष्ट्रिय नेवाः परिषद् वा खलः जुइफु । न्हूगु राष्ट्रिय खलः फुक वा फक्व अञ्चलया प्रतिनिधि दइगु व व्यवस्थित, योजनाबद्ध ज्या याइगु जुइमाः व उकिया मू आजू नेवाः एकतायात न्ह्याकीगु जुइमाः । फुक नेवाःतय् मंका संस्था जुइत व राजनीति निरपेक्ष जुइमाः । व शुद्ध सांस्कृतिक-भाषिक खलः जुइमाः ।

नेपालभाषाभाषी व नेपालभाषाइतर नेवाःतय् छपं छधी याय्त आः नेवाः संस्कृती न्हापां वः बीमाः, अतंलि तिति नेपालभाषाय वः बीमाः, अतंलि नेपालभाषा साहित्यय् । आः जिल्ला जिल्लाया नामय् मंकाः नेवाः खलः स्वनेत स्वय्माः, स्थानीय खलः उकी दुध्याकेमाः । संस्कृति, भाषा, साहित्यया प्राथमिकता क्रमया नारां विस्तारं नेपालभाषाया विकास धयागु बौद्ध वा विहारनाप सम्बन्धित नेवाःतय्सं याइगु ज्या भाःपीगु जिल्ला जिल्लाय् दुगु धारणायात विस्तारं नेपालभाषा धयागु नेवाः संस्कृति कःघाइपिनि मंका व थःगु भाय् खः धैगु धारणा ब्वलंकै माःगु दु ।

नेपालभाषाया खँय् विभाषीतय् दथ्इ वैनस्य तंकेत इमिसं नं नेपालभाषा हे धाय्माः धैगु स्वनिगःमितय् धारणाय सुधार जुइमाःगु दु । नेपालीयात राष्ट्रभाषा नालाः नेपालभाषायात नं राष्ट्रभाषाया तगिनय् थय्केत सङ्गठनात्मक व व्यापक कुतः जुइमाः । मेमेगु भाषायात नं स्तरीयता हासिल याय्त नेवाःतय्सं फक्व गुहालि याना नं वनेमाः ।

नेपालभाषाया विकास निम्ति यँमि व स्वनिगःमिपिनि तःधंछुया धारणा व्वलाय्माः । न्ह्यागु भाषाया नं स्थानीय भेद दैगु तथ्य सकसिनं स्वीकार याय्माः । मंका भाषा धयागु छथाय्था भाय्जक जुइफैगुलि नेवाः भाषी दक्वसिनं यँ-यलया भाय्थात नेवाः मंका स्तरीय भाय् नालेमाः । सामान्यतया स्थानीय भाषायात नं मान्यता बीगु याना शिक्षाया मूल माध्यम यँ-यल नेपालभाषा नालेमाः । नेपालभाषाया स्तरीय साहित्य नं थ्व हे भाषाय् च्वय्गु याय्माः ।

लिउते हाकनं लिसा काय्-आः राष्ट्रिय मंका नेवाः खलः स्वनाः नेवाः राष्ट्रिय एकताया निम्ति याकनं हे पलाः छी मालेधुंकल, उकि दक्वसिगु ध्यान उखेपाखे वनेमा धका भिम्नुने ।

नेपाःया गां-शहरया मातृभाषाभाषी जनसंख्याया
वितरणया प्रतिशत, ११०१

भाषा	गां	शहर
१. नेपालभाषा	५६.६१	४३.३९
२. गुरुङ	९३.०९	६.९१
३. नेपाली	९४.३५	५.६५
४. किराती (राई)	९४.९३	५.०३
५. मैथिली	९५.७०	४.३०
६. थारु	९६.२५	३.७५
७. भोजपुरी	९६.७१	३.२९
८. अवधी	९७.०९	२.९१
९. तामाङ	९७.२६	२.७४
१०. लिम्बु	९७.३२	२.६८

स्रोत:- नेपालया जनसंख्या अधिनिबन्ध (मोनोग्राफ) (अंग्रेजी), १९८७, पौ ७८

नेवाःतय् जनसंख्या आधिक्य क्रम, ११०१

अञ्चल स्तरीय

अञ्चल	सू नेवाः दुथाय्	जनसंख्या	प्रतिशत
नेपाल अधिराज्य		४,४८,७४६	१००
१. बागमती	स्वनिगः	३,१७,०२०	७०.६४
२. नारायणी	हेटौडा, वीरगञ्ज	३६,६१०	८.१६
३. गण्डकी	पोखरा, बन्दिपुर	२३,८६६	५.३१
४. जनकपुर	बोलेखा, रामेछाप	२१,४७७	४.७८
५. लुम्बिनी	पाल्पा बुटवल	१९,२१८	४.२८
६. कोशी	भोजपुर, चैनपुर	१५,८५२	३.५३
७. सगरमाथा	ओखलढुंगा, राजविराज	५,८७५	१.३०
८. मेची	कापा, इलाम	३,७४९	०.८३
९. धवलागिरी	वाग्लुङ, म्याग्दी	२,६०६	०.५८
१०. राप्ती	धूठान, सल्यान	१,९५८	०.४३
११. भेरी	नेपालगंज, सुर्खेत	१,३४९	०.३०
१२. सेती	डोटी, धनगढी	३८२	०.०८
१३. महाकाली	महेन्द्रनगर	१३३	०.०३
१४. कर्णाली	जुम्ला	४६	०.०१

जिल्ला स्तरीय

जिल्ला	सू नेवाः दुथाय्	अञ्चल	जनसंख्या	प्रतिशत
१. यँ	यँ, किपू, सांखु, आदि	बागमती	१,२३,९३५	२७.६२
२. खवप	खवप, थिमि, आदि	,,	७९,०५८	१७.६२
३. यल	यल, लुंभु, आदि	,,	६७,७७२	१५.१०
४. काभ्रे	भवंत, धौख्यः	,,	२९,६११	६.६०
५. मकवानपुर	हेटौडा, भीमफेदी	नारायणी	१२,२०२	२.७२

स्रोतः— जनगणना, १९८१, नेपालः सामाजिक विशेषतासम्बन्धी तालिका, भाग १, खण्ड २ (अंग्रेजी), १९८४, तालिका १२ या आधारय् दय्कूगु ।

नेपालभाषाभाषी जनसंख्या, ११०१

नाम	सहरमुकाम	जनसंख्या
नेपाल अधिराज्य	काठमाडौं	४,४८,७४६
१. पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र	धनकुटा	२५,४७६
१. मेची अञ्चल	इलाम	३,७४९
१. ताप्लेजुङ जिल्ला	फुङलिङ	४३८
२. पाँचथर „	फिदिम	२४२
३. इलाम „	इलाम	३०४
४. फापा „	चन्द्रगढी	२,७६५
२. कोशी अञ्चल	बिराटनगर	१५,८५२
५. मोरङ जिल्ला	विराटनगर	५,०८२७
६. सुनसरी „	इनरवा	५,३९८
७. धनकुटा „	धनकुटा	३,०७४
८. तेह्रथुम „	तेह्रथुम	१२७
९. संखुवासभा	चैनपुर	१,५२८
१०. भोजपुर „	भोजपुर	६९८
३. सगरमाथा अञ्चल	राजविराज	५,८७५
११. सोलुखुम्बु जिल्ला	फाप्लु	८४०
१२. ओखलढुंगा „	ओखलढुंगा	९१५
१३. खोटाङ „	दिक्तेल	९४३
१४. उदयपुर „	गाइघाट	१,६२३
१५. सप्तरी „	राजविराज	४००
१६. सिराहा „	सिराहा	१,१५१
४. मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र	हेटौंडा	३,७५,१०७
४. जनकपुर अञ्चल	जनकपुरधाम	२१,४७७
१७. धनुषा जिल्ला	जनकपुरधाम	९८५

नाम	सदरमुकाम	जनसंख्या
१८. महोत्तरी जिल्ला	जलेश्वर	४,९९१
१९. सर्लाही „	मलंगवा	२,२८२
२०. सिन्धुली „	सिन्धुलीगढी	५,३०६
२१. रामेछाप „	रामेछाप	७,१७२
२२. दोलखा „	चरिकोट	५,१७०
५. बागमती अञ्चल	काठमाडौं	३,१७,०२०
२३. सिन्धुपाल्चोक जिल्ला	चौतारा	१०,२५४
२४. काभ्रेपलान्चोक „	धुलिखेल	२९,६११
२५. ललितपुर (यल) „	ललितपुर	६७,७७२
२६. भक्तपुर (खप) „	भक्तपुर	७९,०५८
२७. काठमाडौं (यै) „	काठमाडौं	१,२३,९३५
२८. नुवाकोट „	नुवाकोट	४,२३०
२९. रसुवा „	धुन्चे	१७
३०. धादिङ्ग „	विदुर	२,१४३
६. नारायणी अञ्चल	वीरगञ्ज	३६,६१०
३१. मकवानपुर जिल्ला	हेटौडा	१२,२०२
३२. रौतहट „	गौर	६,४०८
३३. बारा „	कलैया	२,२५४
३४. पर्सा „	वीरगञ्ज	९,०५४
३५. चितवन „	भरतपुर	६,६९२
३. पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र	पोखरा	४५,६९०
७. गण्डकी अञ्चल	पोखरा	२३,८६६
३६. गोरखा जिल्ला	गोरखा	१,९४४
३७. लमजुङ „	कुन्धा	२,७२६
३८. तनहुँ „	वन्दिपुर	८,०४४
३९. स्याङ्जा „	फारखाम	५,१९२
४०. कास्की „	पोखरा	५,९४५
४१. मनाङ „	चामे	१५

नाम	सदरमुकाम	जनसंख्या
८. धवलागिरी अञ्चल	बाग्लुङ	२,६०६
४२. मुस्ताङ जिल्ला	मुस्ताङ	२५
४३. म्याग्दी "	बेनी	१६१
४४. पर्वत "	कुस्मा	९२१
४५. बाग्लुङ "	बाग्लुङ	१४९९
९. लुम्बिनी अञ्चल	बुटवल	१९,२१८
४६. गुल्मी जिल्ला	तम्घास	७३६
४७. पात्था "	तान्सेन	४,८८०
४८. नवलपरासी "	परासी	३,१४८
४९. रूपन्देही "	भैरहवा	६,०५१
५०. कपिलवस्तु "	तौलिहवा	४,०५१
५१. अर्घाखाँची "	चुत्राबेसी	३९३
४. मध्य पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र वीरेन्द्रनगर		१,९५८
१०. राप्ती अञ्चल	तुलसीपुर	५६३
५२. प्यूठान जिल्ला	प्यूठान	१७२
५३. रोल्पा "	लिबाङ	५५
५४. रुकुम "	मुसिकोड	७०
५५. सल्यान "	सल्यान	१२
५६. दाङदेउखुरी "	घोराही	७६
११. भेरी अञ्चल	नेपालगञ्ज	१,३४६
५७. बाँके जिल्ला	नेपालगञ्ज	८६४
५८. बर्दिया "	गुलरिया	३३५
५९. सुर्खेत "	वीरेन्द्रनगर	७४
६०. दैलेख "	दैलेख	४४
६१. जाजरकोट "	जाजरकोट	३२
१२. कर्णाली अञ्चल	जुम्ला	४६
६२. डोल्पा जिल्ला	दुनै	८

नाम	सदरमुकाम	जनसंख्या
६३. जुम्ला	जुम्ला	१९
६४. कालिकोट	मान्ज	४
६५. मुगु	गसगढी	१३
६६. हुम्ला	सिमिकोट	२
५. सुदुर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र विभायल		५१५
१३. सेती अञ्चल	धनगढी	३८२
६७. बाजुरा जिला	मातंडी	—
६८. बझाङ	चैनपुर	११
६९. अछाम	मङ्गलसेन	२६
७०. डोटी	सिलगढी	६
७१. कैलाली	धनगढी	३३९
१४. महाकाली अञ्चल	महेन्द्रनगर	१३३
७२. कञ्चनपुर जिल्ला	महेन्द्रनगर	७४
७३. डडेलधुरा	डडेलधुरा	२९
७४. बैतडी	बैतडी	२३
७५. दार्चुला	दार्चुला	७

स्रोत: जनगणना १९८१, नेपाल: सामाजिक विशेषतासम्बन्धी तालिका, भाग १, खण्ड ३ (अंग्रेजी), १९८४ (तालिका १२) (सदर मुकाम बाहेक)

नेवाः जाति व भाषाया जनसंख्या पाःगु ल्याः

विवरण	नेपाल	नेवाः जाति	प्रतिशत	नेवाः भाषा	प्रतिशत
१. १०७२/७४	८२,३५,०७९	*४,५२,६२९	*५.५०	३,८३,१८४	४.६५
(भाषाय ०.८५% तना)					
२. १०८१	९४,१२,९९६	*५,१७,७१४		३,७७,७२७	४.०१
दशक वृद्धि	११,७७,९१७	*६४,१८५		*-१,३६,९८७	
वार्षिक वृद्धि	१,१७,७९२	*६,४१८		*-१३,९९९	
वृद्धि दर	१.४३%		*१.४३		*-२.७०
मासिक वृद्धि	६,८१६	*५३५		*-१,१६६	
दैनिक वृद्धि	३२७	*१८		*-३९	
३. १०९१	१,१५,५५,९८३	*६,१९,७२२		४,५४,७७२	३.९४
दशक वृद्धि	२१,४२,९८७	*९६,००७		*-१,६४,७४३	
वार्षिक वृद्धि	२,१४,२९८	*९,६०१		*-१६,४७४	
वृद्धि दर	१.८५%		*१.८५		*-२.६६
मासिक वृद्धि	१७,८५८	*८००		*-१,३१३	
दैनिक वृद्धि	५९५	*२७		*-४५	
४. ११०१	१,५०,२२,८३९	*७,६२,७३६		४,४८,७४६	२.९९
दशक वृद्धि	३४,६६,८५६	*१,४९,०१५		*-३,१३,९९०	
वार्षिक वृद्धि	३,४६,६८६	*१४,९०१		*-३१,३९९	
वृद्धि दर	२.३१%		*२.३१		*-४.१२
मासिक वृद्धि	२८,८९०	*१,०४१		*-२,६१६	
दैनिक वृद्धि	९६९	*४१		*-८७	
५. ११११	*१,८४,८९,६८९	*९,३८,७५४		*३,७७,१९०	*२.०४
(दर *२.३१) (दर *२.३१) (पाःगु *५,६१,५६४) (*-०.९५)					